

ԴՐՈՇԱԿ

Հ.Յ.Գ. ԲԻՐՈՐԹԻ
Ք.ՐԱՂԱՍՐԱՆ
A.R.F. BURO
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Զ ԷՆ Ք

Մարտ, 1895 թ.

Ցածկահայ ժողովրդին ընդհանուր կոտորածի սարսափ է սպառնում. ամեն մի րոպե նա երկիւղով սպասում է տաճիկ ժողովրդի յարձակման, իսկ վերջինն էլ իւր կողմից չի զլանում սպառնալիքներ տալ: Երկու միատեղ ապրող ժողովրդների յարաբերութիւնը լարած է: Սա փաստ է և հետեանք ներկայ իրերի դրութեան: Հայ ժողովրդի երկիւղը անհիմն չէ և ահա ինչու:

Ով ճանաչում է արևելքը, ով գիտէ մահմեդական ժողովուրդը, նա շատ լուր գիտէ թէ կրօնը, նոյն իսկ մեր օրերում, ինչ դեր է կատարել նորա կեանքում, թէ հոգևորականութիւնը ու ազնւականութիւնը որքան մեծ ոյժ ու ազդեցութիւն ունեն այդ ժողովրդի վրայ շնորհիւ այն հանգամանքի, որ սրա տնտեսական և մտաւոր կեանքը նրանց ձեռքին է և թէ սա որքան կոյր և մոլեռանդ է:

Ցածիկ ժողովուրդը շնորհիւ այս երկու դասակարգերի, շնորհիւ տիրող պայմանների ապրում է անգիտակցական կեանքով: Եւ անգիտակցորէն ապրող ժողովուրդը ինչէ՞ր ասես որ չի անել առանց իրեն հաշիւ տալու, առանց մտածելու, որ իւր այդ գործողութիւնը հայերի վրայ յարձակում գործելը, թշնամաբար վերաբերիլը դէպի ուրիշ ժողովուրդները և այլն, յագուտ իրեն չէ, որ ինքն ևս դորանից մնասուում է. անգիտակցորէն ապրող ժողովուրդը որտեղից կարող է իմանալ, թէ նա կոյր գործիք է դառել այդ անբարոյական, ճահճի մէջ ապրող դասակարգերի ձեռքին, նա ինչպէ՞ս կը հասկանայ, որ ինքը ծառայում է նրանց շահերին, որ նրանք դրան թելագրում են կատարել ամենավատ գործեր իրենց շահերի համար, կրօնի անուանով, նորա դիմակի տակ ծածկած, միշտ իրենց աջակից ու մասնակից ունենալով սուլթանի կառավարութիւնը: Որտեղից իմանայ, ով է նրան հասկացրել... ովքե՞ր են նրա հասարակական գործիչները:

Հատ քիչ բացառութեամբ նա որք է. նա ունի մի

քանի հատ խելք, մտածող ու բարեսիրտ անհատներ ու թոյլ ուժերով „Նրիտասարդ Թուրքիան“, ահա նրա սրտացաւ բարեկամները, ահա յօգուտ նրա շահերի գործիչները: Մինչդեռ հասարակական և քաղաքական բոլոր ասպարէզները, շուկաները բռնել է այդ երրորդութիւնը — կառավարութիւնը, մօլլան և ազնւականը իրենց արբանեակներով՝ ամենահարուստ, անսիրտ կեղեքողից մինչև անպատկառ զապթիան: Ներկայումս սրանք են նրա հասարակական գործիչները, նրա ուսուցիչները ու դաստիարակները: Ինչ կարելի է սպասել:

Բայց երախտամոռ չլինենք դէպի երրորդութիւնը. նա իբրև կրթիչ տաճիկ ժողովրդին շատ բան է ասել, հասկացրել. — նրա մէջ սնուցել է ատելութիւն, զբւանք դէպի հարեան ոչ-կրօնակից ժողովրդները, որոնց նա „մուստար“, „անմաբուր“ է համարում, նրան դըրդել է անպատեւել, ծաղրել, բռնաբարել, սպանել, թալանել նրանց, նրան օտվորեցրել, վարժեցրել է ապրել նրանց հաշուով, նրանց աշխատանքը, բերանի հացը խլել. նրան տուել է ամեն տեսակ անբարոյական և ստոր դասեր և այդ տեսակ գործունէութեան համար ամենաազատ ասպարէզ և հովանաւորութիւն:

Ինչո՞ւ համար, ինչ նպատակով:
Թէ ձրիակեր կառավարութիւնը, թէ իւր մօտիկ ձրիակեր ինամիները — հոգևորականութիւնն և ազնւականութիւնը անպրում են, թէ և չեն աշխատում և դրանց ապրեցնողը, գոյութիւնը պահպանողն իւր դառն աշխատանքով թէ այդ ողորմելի, կոյր և գիտակցութիւնից զուրկ թուրք ժողովուրդն է և թէ երկրում ապրող միւս ժողովուրդները: Հասկանալի է, որ նրանց երբեք ցանկալի չէ ոչ „իրենց ժողովրդի“ յառաջագիմութիւնը և ոչ էլ մի որ և է փոփոխութիւն երկրում, որը կարող է յառաջ բերել յառաջագիմութիւն, քաղաքակրթութիւն, որի հետ կապած է ժողովրդի գիտակցութիւնը, նրա ազատելն այն կապանքներից, որոնց բանալին իրենց ձեռքին է: Հենց այս պատճառով էլ նրանք ձիգ են թափում, գործ են դնում ամեն միջոց պահպանելու իրերի ներկայ դրութիւնը, պահելու տաճիկ

ժողովուրդին նոյն տգիտութեան, նոյն մոլեռանդութեան մէջ, լարելու նրա յարաբերութիւնը հարեան ժողովուրդների հետ, նամանականդ հայ ժողովուրդի, որ այսօր երկրի յառաջադէմ, յեղափոխական ժողովուրդն է, որի վերայ է ընկել կատարել պատմական մեծ դեր՝ յեղափոխելու երկրում ներկայումս տիրող պայմանները և յառաջ բերել այնպիսի մի նոր դրութիւն, նոր պայմաններ, ուր այլևս այդ շառլատանները ու պորաբոյծները չեն կարող այնպէս ազատ, լայն ու անպատիժ կերպով շարունակել իրենց ձրիակերութիւնը, կեղեքումները և այլն, ուր նրանց հեղինակութիւնն և ազդեցութիւնը կընկնի, կը ոչընչանայ, ուր նրանք այլ ևս չեն կարող լինել իշխողը, կառավարողը, ուր կը տիրէ ազգերի համերաշխութիւն, որի հետեանքը կը լինի այդ տղուկների համար անտեսական տեսակետից այն, որ իրենք ևս կը պարտաւորեն աշխատել իրենց գոյութիւնը պահպանելու, քաղաքացիական տեսակետից՝ իրաւունքների հաւասարութիւն, իսկ կառավարչական ներկայ սիստեմը բոլորովին կը ոչնչանայ, հիմնովին կը կործանուի: Այս կը լինի ներկայ իրերի փոփոխութեան լոգիկական հետեանքը, որը յառաջ կը բերուի Հայաստանում սպասելիք և արդէն սկսած յեղափոխութեամբ:

Արդեօք երկրի այս տեսակ փոփոխութիւնը ցանկալի, հաճելի կը լինի ինչպէս սուրբանի աւազակ կառավարութեան, այնպէս էլ շառլատան իր խնամքներին: Պարզ է, որ ո՛չ հետեւապէս դիւրին է հասկանալ, թէ ինչու համար, ինչ նպատակով են դրանք գրգռում մահմեդական տարրին ոչ-մահմեդականների դէմ: Հասկանանալի է նոյնպէս, որ այդ չարագործների խումբը իւր ունեցած ուժով պիտի աշխատի արգելք լինել բոլոր այն շարժումներին, որ սպառնում են վերջ տալ իրերի ներկայ դրութեան, ոչնչացնել այն, ինչ որ սպառնում է ոչնչացնել իրենց թագաւորութիւնը: Եւ որովհետեւ այդ սպառնացողը ներկայումս հայ ժողովուրդն է, բնական է, որ նրանք իրենց նիզակները պիտի ուղղեն դէպի նրան, և հենց այդպէս էլ անում են: Պարզապէս տեսնելով իրենց հասանելի վտանգը, նրանք էլ իրենց կողմից գործ են դնում իրենց ունեցած միջոցները և դժբախտաբար ոչնչացնելու վտանգ սպառնացող տարրին «չարիքը արմատից չորացնելու» և, իբրև միակ միջոց, նա ընտրել է կոտորածը, որովհետեւ երկար տարիների խուլ, ծուռ ու մուռ ճանապարհներով կուրել նպատակին չհասցրեց: Իսկ տաճիկ կոյր և մոլեռանդ ժողովուրդը այդտեղ ծառայում է այդ իժի ծնունդներին, իբրև միջոց իրենց չարանենգ նպատակին հասնելու համար: Սա գոյութեան կռիւ է, բնական է, որ այդպիսի արարածները կը կորցնեն ամեն կեղտիցութիւն, ի հարկէ եթէ ունեն, և

իրև խելագար կը դիմեն ամեն բանի. ջրում խեղդողը ձեղից էլ կը բռնի: Բացի այս, գոյութեան կուրում, մանաւանդ այդպիսիները, միջոցների ընտրութեան մէջ ոչ մի խտրութիւն չեն դնում և հետեանքի մասին երկիւղ էլ չեն կրում: «Ինչ կը լինի, թող լինի» այս է այդ թշուառականների լոգիկան, միայն թէ ազատեն այդ վտանգաւոր տարրից, որպէսզի կարողանան տաճիկ, քիւրդ և միւս ժողովուրդների կրծքին նստած, հանգիստ շարունակել իրենց անամօթ գոյութիւնը: Բացի այն, որ երրորդութիւնը գոյութեան կռիւ է մղում, բացի այն, որ կռիւը սկսած է և հայ ժողովուրդը եռանդով յառաջ է տանում յեղափոխական շարժումը, բացի այն որ նա իր դէմ է գրգռել Եւրոպայի, Ամերիկայի, Հնդկաստանի ժողովուրդները, իսկ մինչդեռ հայ ժողովուրդը նրանց մէջ համակրութիւն է ձեռք բերել, նա մինչև իսկ իր դէմ ունի և մի որոշ տարր մահմեդական աշխարհից: Իրերի այդ տեսակ դասաւորութիւնը յօգուտ երրորդութեան չի կարող լինել և նա պարզապէս տեսնում է, որ հեռու չէ այն օրը, երբ վերջ պիտի դնուի իր անսանձ ու անբարոյական թագաւորութեան: Բնական է, որ նա էլ իր կողմից պիտի աշխատի դէմ դնել այդ վտանգին իւր ունեցած միջոցներով և որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, միակ միջոցը ներկայումս, որ ունեն իրենց տրամադրութեան տակ, կոտորածն է, նա էլ դրան կը դիմի: Նոյնը ասում է և եւրոպական մամուլը:

Այսպէս լինելուց յետոյ, չենք կարծում, որ կարելի է կասկածել թէ այդ լիբը պորտաբոյծները հրաժարեն ի կատար ածել իրենց պրօէկտը: Եւ որովհետեւ տաճիկ ժողովուրդը գտնւում է դրանց ազդեցութեան տակ, նրանց կոյր գործիքն է, ամենայն հաւակնութիւն կայ, որ նա մի այդպիսի քայլ կանի: Հենց այս հիման վերայ է, որ մենք ասում ենք — հայ ժողովուրդին ընդհանուր կոտորածի սարսափ է սպառնում, նա երկիւղով է սպասում տաճիկ ժողովուրդի յարձակման և այս երկիւղը անհիմն չէ:

Ի՞նչ պէտք է անել: Ատանգը կայ, նա ունի իր հիմունքը, նա հաւանական է: Արդեօք թողնենք ճակատագրին, լաւատես լի նենք և ասենք՝ չէ՛, այդպիսի բան չի լինիլ ու ձեռներս ծալենք, նստենք, մինչև որ սարսափը աչքներովս տեսնենք, մինչև որ ամբողջ երկիրը Սասունի վիճակին ընկնի — աւերակներով ու դիակներով ծածկուի: Ել այն ժամանակ ի՞նչ է մնում անել. — լալ և կրճտել ատամները...

Ոչ վտանգը կայ և պիտի պատրաստուել դիմադրելու պիտի, անհրաժեշտ է դիմել պաշտպանութեան. ոչ ճակատագիր, ոչ լաւատեսութիւն: Տաճիկահայ բազմա-

չարչար ժողովրդի կեանքը ցոյց է տուել, որ այդ անիծեալ երկրում ամեն բան հնարաւոր է, ամեն բան սպասելու է: Հետեւապէս պիտի դիմել ամենաեռանդուն միջոցներին, ժամանակ չպէտք է կորցնել, իւրաքանչիւր վարկեան թանգ է. այլապէս կը տուժենք և խիստ կերպով կը տուժենք, մնալով բարոյական ծանր պատասխանատուութեան տակ: Պէտք է օգնել, և իբրև միջոց՝ ժողովրդի զինելն է, որի անհրաժեշտութիւնը վաղուց զգացած է: «Ռաշնակցութիւնը» իր կողմից, հենց իր գոյութեան առաջին օրերում, առանձին ուշադրութիւն է դարձրել դրա վրայ, չի զլացել և ոչինչ չէ խնայել այդ պահանջին բաւականութիւն տալու: Բայց դրա մասին մի այլ անգամ:

Միայն մեզ հարկաւոր է աւելացնել այստեղ, որ ասելով, թէ անհրաժեշտ է զինել հայ ժողովրդին, չը պէտք է երբէք կարծել, որ մենք դրանով կուր ենք յայտնում՝ տաճիկ ժողովրդին, ո՛չ: Հենց նոյն իսկ նախընթաց համարում ասել ենք՝ հայ ժողովրդի բուն թշնամին տաճիկ և քիւրդ ժողովուրդը չէ. բացի այս, մենք միշտ ասել ու շեշտել ենք, թէ ժողովուրդները, աշխատաւորները մէկ-մէկու բնածին թշնամիներ չեն, որ ժողովրդի իսկական, բուն թշնամին ներկայ կառավարութիւնն է և իւր խնամիները, արբանեակները ու գեղաները: Ընդհակառակը, «Ռաշնակցութիւնը» աշխատել է, որքան ներում են պայմանները, ձեռք բերել հայ ժողովրդի հետ միատեղ ապրող միւս ժողովրդների համակրութիւնն ու աջակցութիւնը:

Հայ ժողովրդին զինելու գլխաւոր ու անմիջական նպատակն է, որ նա հնարաւորութիւն ունենայ կուրելու ներկայ կառավարչական ռեժիմի դէմ՝ իւր մարդկային իրաւունքները ձեռք բերելու համար: Նա զինւած լինելով, միևնոյն ժամանակ միջոց կունենայ իրեն պաշտպանելու, երբ նրա վրայ յարձակում կը գործեն՝ սպանելու, թալանելու, բռնաբարելու... ով որ էլ լինի յարձակողը: Ներկայ պայմաններում հայ ժողովրդին հարկաւոր է զէնք համ ինքնապաշտպանութեան համար, համ էլ թշնամու դէմ կուրելու համար:

Հայ ժողովուրդ, տաճիկահայ եղբորդ զէնք է հարկաւոր, զէնք, նրա փրկութիւնը ներկայ ծանր ընդհանուր դրանում է կայանում և նա ուրիշ ոչինչ չէ ուզում քեզինից: Այդ ժողովուրդը, որ դեռ երեկ ձեռք էր պարզում միայն մի կտոր հաց խնդրելու համար և վախենում էր մի դանակ պահել, այսօր նա այլ ևս ձեռք չէ պարզում միայն հացի համար, (այդ էլ են խլում) իր թշուառ գոյութիւնը պահպանելու, նա զէնք է ուզում. նա, որ երեկ վախենում էր դանակ պահելուց, այսօր էլ չի վախենում ունենալ հրացան և թշնամու

դէմ դուրս գալ: Նրան զէնք է հարկաւոր ինքնապաշտպանութեան համար, դէմ դնելու իրեն սպառնացող սարսափին, նրան զէնք է հարկաւոր սկսածը շարունակելու-կուրելու իւր ազատութեան համար:

Ազատութիւն ձեռք բերելու միջոցը զէնքն է, արիւնն է. ժողովուրդը չի վախենում, նա արիւն է տալիս սուր զէնք:

James

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ա Ղ Է Շ Ի Ց

Կառավարչական պաշտօնեաները՝ նահանգական փաշաները, գայմազամները և այլն, նոր պաշտօն ստանձնած ատեն իրենց «պարտաւորութիւնները» ճշտիւ կատարելու՝ խեղճ ժողովուրդը թալանելու, հարստահարելու, կեղեքելու համար միշտ կը փնտրեն ժողովրդի միջէն ճարպիկ, ոչ մի սրբութիւն չճանչցող էակներ և ատոնց իրենց օգնական, խորհրդատու կընտրեն: Այդ օգնականներն են, որ կը փնտրեն ամեն տեղ յաջողորս, կը լրտեսեն ամեն ինչ, կաշխատեն իրենց պետի դիրքն հաստատ պահելու, մի խօսքով՝ այդ ստոր, քսուանձինքն են, որ կը կազմեն երկրի մեծ չարիքներէն մինը: Այդ գոյնի արարածներուն կը պատկանէր և խաչիկ Բախալեանը, որ Սամսոյ կոտորածի հերոս հրէշ Թահսին փաշայի աջ բազուկն էր: Ամեն տեսակ կեղեքութիւններ, յափշտակութիւններ, հարստահարութիւններ և բանտարկութիւններ Թահսին ճիւղաղ կը կատարէր մատնիչ Խաչիկի միջոցաւ: Թահսին, ի վարձատրութիւն իր հաւատարիմ՝ ծառայութեան, դաւաճան Խաչիկին նըշանակեց բանտարկւած Կակոսեանի տեղ դատարանի անդամ: Բախալեան չկրցաւ երկար վայելել իր այդ նոր պաշտօնը. նա շուտով մահի դատապարտեցաւ տեղական Ռաշնակցական կոմիտէի որոշմամբ իր բազում անխոստովանելի մեղաց, մատնութեանց և լրտեսութեանց համար և մահուան պատիժը գործադրեցաւ ամենայն յաջողութեամբ:

Մենք սխալմամբ գրած էինք մեր անցեալ թղթակցութեան մէջ, թէ գազան Թահսին Բիթլիսէն և վիլայէթէն կորած է այլ և այլ միջոցներով 8500 ոսկի, որ պէտք լինէր 28500, և այս բոլոր կեղեքութիւնները կատարւած են մատնիչ դաւաճան Խաչիկի և ընկերներու ձեռամբ:

Սամսոյ կոտորածէն ետքը, երբ այս զարհուրելի կոտորածի մասին եւրոպական մամուլը բազմաթիւ յօդուածներով յուզեց ամբողջ եւրոպական հասարակութիւնները և զայրոյթ առաջ բերաւ ու գազան սուլթանը իր փշուած գահոյկի վրայ, սասանեցաւ անմիջապէս հեռագրեցաւ Թահսինին, որ Բիթլիսի երեւելիներու ստորագրութեամբ հերքէին եւրոպական հրատարակութիւնները, հաստատին Բիթլիսի, Մուշի, Սամսոյ մէջ տիրող անդորրութիւնն, խաղաղութիւնը և վայելած անդորրութեան համար հաւատարմութեան ու շնորհակալութեան ուղերձներ մատուցանեն սուլթանին

փշրած կայսրական գահայից առջև: Թահսինը երբ Բիթլիսի մէջ ձեռնարկեց մատնիչ Խաչիկի և ընկերներու հետ յիշեալ հանրագրութեան ուղերձի պատրաստութեան, հանդիպեց սաստիկ հանդիմանութեան: Ոչ միայն Բիթլիսի հայ երեւելի վաճառականը անվախ և յամարձակ կերպով մերժեցին իրենց ստորագրութիւնը դնել թուրքական յայտնի ոճով կազմած հանրագրական թուղթին, այլ և բողոքեցին նոյն իսկ թուրքական դատարաններու անւանական հայ դատաւորները, և հետեւելով միւս հայ երեւելիներուն իրենք ալ չստորագրեցան: Հրէշ Թահսին կատաղած, փրփրած այս համարձակ հանդուգն դիմադրութենէն, սկսաւ աջ ու ձախ սպառնալիքներ արձակել, որ եթէ չստորագրեն, բողոքին բանտերու մէջ շղթայակապ կը փոստցունէ, տուներնին աւարի կը տայ և ընտանիքնին մեծով պտտով պըսոր կուղարկի և այլն: Թահսին արդէն իմացած էր իր լրտեսներու և լրտեսապետ Խաչիկի միջոցով, որ յիշեալ անձերը Բ. Դուռը իմացուցած, բողոքած են իր կեղեքումներու դէմ և առիթի մը կսպասէր իր թոյնը, իր կատաղութիւնը թափել յիշեալ երեւելիներու վրայ: Օգուտ քաղելով այս առիթէն, ճիւղ Թահսին վերջապէս յայտնեց, որ շատ լաւ յայտնի են Բ. Դուռը իրեն դէմ ըրած բողոքները և եթէ կուզեն ապրել իրենց ընտանիքները փրկել և ներողութեան արժանանալ, իրենց միայն մէկ միջոց կայ, այն է՝ առանց այլեւայլութեան ստորագրել հանրագրութեան թղթի տակ: Երեւելիները, Թահսինին բողոքովին անսպասելի յանդգնութեամբ, նորէն մերժեցին ստորագրութեան թղթի տակ իրենց ստորագրութիւնը դնել: Այս մերժման վրայ Թահսին բողոքովին դիւսհարած՝ սկսաւ անլուր հայհոյանքներ տեղալ հայոց ազգի, կրօնի, հաւատքի, ընտանիքի դէմ և ապա հրամայեց բողոքին բանտարկել: Եւ ցարդ Բիթլիսի բանտի մէջ Թահսինի հրամանով բանտարկւած են Բիթլիսի բոլոր հայ երեւելիները: Հայ ժողովուրդը քաջալերւած երեւելիներու ցուցած դիմադրութեամբ, ինքն ևս մերժեց ստորագրել, որով Թահսին հրէշն ամօթափար և յուսահատած հանրագրական ձեռնարկէն ետ կայնեցաւ, փոխեց իր թուրքական դիւանագիտութիւնը և սկսաւ քաղցրութեամբ համոզել, բայց նորէն չարձուցեցաւ և խայտառակեցաւ, որովհետեւ բանտարկեալները նոյն համարձակութեամբ դարձեալ մերժեցին և իրենց որոշման վրայ հաստատ մնացին:

Բիթլիսի և շրջակայից հայոց վիճակը կատարելապէս դժոխք է: Ամեն վարկեան կը վախցւի, որ թուրք զօրքը և ամբոխը միացած կառավարութեան պաշտօնեաներու, համիդիէ հեծելագնտի հետ կը յարձակին և կը կոտորին հայերու: Թուրք խուժանի կատաղութիւնը գրգռուած, շնորհիւ կառավարութեան, իւր կազմակերպութեան հասած է: Առևտուրը կատարելապէս դադրած է: Ամենուրեք կատարեալ աճ և սարսափ տիրած է: Քաղաքի և գիւղերու միջև յարաբերութիւնը բողոքովին դադրած է. յարաբերութիւնը դադրած է և գիւղերու միջև: Ամբողջ Բիթլիսի, Մուշի վիլայեթի մէջ կը թագաւորէ դառն աղքատութիւն և թշուառութիւն: Մուրացիքները անթիւ են: Անօթութենէն և

ցուրտէն մեռնողները պակաս չեն ըլլար: Հայն որ աւուր կը նւազի: Արդէն երկրի մէջ ստակ ալ չի գտնուիր, որովհետեւ եղած չեղածը Թահսինը և մէկալ կառավարական կաշառակեր և կեղեքիչ պաշտօնեաները յափշտակեցին, թաւանեցին, դառն աղքատութեան դուռը հասցրին ամբողջ ժողովուրդը... այս անողորմ, անօրէն կեղեքիչները վամպիրի նման ծծեցին, քամեցին հայերուն միջև վերջին աստիճան և տնտեսապէս սպառեցին, սպանեցին, կործանեցին ամբողջ հայութիւնը:

* * *

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ր Ա Պ Ի Զ Ո Ն Ի Ծ

Նոյեմբերի վերջերը կառավարութեան կողմանէ լուր ղրկեցաւ հայոց առաջնորդարան, թէ բարձրագոյն հրաման ըլլալով հայերու վրայ խիստ հսկողութիւն գործ դնել, կը ծանուցւի հայերու, որ աներու մէջ միւլգիր երգ չերգեն, գիշերները ինչ առիթով կուզէ թող ըլլայ, ուր հաւաքում չունենան: Այսքանը առանց քաշուելու կուսակալը հրաման կընէ. ո՛վ գիտէ վեհ, սուլթանէն, ի՛նչ «հայրանամ» դաղտնի պատուէրներ տւած են հայոց դէմ:

Մասնաւոր անկարգութիւններ, մարդասպանութեան դէպքեր պակաս չեն: Յիշեմք մէկ քանի հատը.—

Նոյեմբ. 27-ի երեկոյին Ալիանս-Ֆրանսէզի կողմէ Յրապիզոնի հայ վարժարաններու համար ղրկւած ծովէնիք Ալէքի անուն ուսուցչին տունը կը մտնէ Քէաճ օղի Գալիպ անուն սրիկան իր երկու ընկերով: Ֆրանսիացի բացատրութիւն կը պահանջէ թէ ինչու առանց հրաւերի իր տուն կուգան: Գալիպ իբր պատասխան այնպէս ուժով կը մտրակէ ուսուցչից, որ նա թաւազլոր գետին կիւնայ. դեռ ինքզինքը չժողւած՝ ուկոլվերի փողը ձակտին կը տրւի և Գալիպ գուցէ զո՛հ երթար, եթէ վրայ համնողներ չաղաչէին ու գործի առաջքը չառնէն: Կուսակալին բողոքեցաւ, բայց անհետեւաւ: Միւս կողմանէ Ալէքի փորձով տեսնելով, որ այդպիսի չարագործներ չպատժելէ զատ կը պաշտպանւին և հետեւաբար ամեն չարութիւն ընելու ազատ են, ուրիշ ձեռնարկներ ընելու վախցաւ:

Յունաց ծննդին քաղաքէս կէս ժամ հեռու գտնուող Խոց գիւղի մէջ հետեւեալ դէպքը տեղի ունեցաւ.— Ըսթըրօղու Սէլիմ պէյի մէկ աւազակ և սրիկայ որդին Բիզան, քէն ունենալով Խոց յոյներուն դէմ (որոնք անոր մէկ անիրաւ պահանջին բաւականութիւն չէին տւած), արշալոյսին, երբ յոյներն եկեղեցիէն սկսած էին ցրելի, կերթայ եկեղեցիի դռան մէջ կը կանգնի և ուկոլվերը ձեռքը՝ «Ձեզ ամենդ ալ պիտ սատկեցնեմ մի շարժէք տեղերնէդ» կը պոռայ և ամբողջ երեք ժամ ժողովուրդը ներսը կը պահէ, հայհոյելով հաւատի և այլն դէմ, բնաւ չնայելով լեղապատառ մանուկներու կանչվոտիքին և մահաւան սարսուռ զգացող կանանց աղաչանքին:

Գիւղացիք հերոսը ճամբելէ յետոյ բազմաթիւ ստորագրութեամբ բողոք մը տւին մետրապօլիտին: Այս

ալ վալիին թաքիր մը գրեց, պահանջելով Ռիզայի պատ-
 ժւիրը: Ասոր վրայ վալիին Տրաման հանեց յանցաւո-
 րը ձերբակալել և սակայն իբր թէ ամեն ջանք դերև
 ելան զայն գտնելու: Արդէն ո՞ր ատեն չարագործ թուրք
 մը կրցած են շուտով ձեռք անցունել, երբ մանաւանդ
 դուժողը յոյն կամ հայ մ'է: Տասը օրէն վերջը Ռիզայ
 քաղաք իջնելով վալիին անձնատուր կըլլայ. վալիին ալ
 առիթ բռնելով այս ընթացքը աֆ կընէ (կը ներէ):
 Արդէն օր չանցներ որ թուրք նախկին և այժմեան չար-
 ագործներ հայրական աֆի չարժանանան պարգևով
 մը միատեղ: Աերևի թէ կառավարութիւնը իր ապահո-
 վութեան յոյսը դրած է այդ տեսակ անձանց վրայ:
 Ռիզայ աֆ եղած օրն իսկ թուրք ընկերի մը հետ կու-
 բունելով՝ կը վիրաւորէ զայն կառավարութեան շէնքի
 մօտ. այս անգամ միայն բանտին արժանի կը համարուի:

Բազում այսպիսի օրինակներ կան: Արդեօք ժողովուր-
 դը ե՞րբ պիտ համոզուի կատարելապէս թէ սուլթանի
 կառավարութիւնը ըրզաններէ, մուսայներէ աւելի գող,
 և հարստահարիչ կազմակերպութիւն մ'է և թէ աւելի
 լաւ է իր ձեռքով գործ տեսնել, քան թէ պղպիսի
 մարմնի մը վրայ յոյս դնել: Ամօթ հարիւրաւոր յոյ-
 ներուն, որոնք փոխանակ անձնական ուժով իրենց պա-
 տիւ և զիրենք պաշտպանելու ու այդպիսի փուչ արա-
 րածի մը արժանի ընդունելութիւն ընելու, դիմեցին ա-
 ղաչանքի, պաղատանքի և առ առաւելն սիրտ ըրին
 բողոքագիր մը տալու:

ՄԱԿՍԱԽՈՅՍՈՒԹԻՒՆ

Մէկ քանի տարիէ ի վեր ծխախոտի մաքսախոյսու-
 թիւնն ընդհանուր ծաւալ ստացած է քաղաքիս շրջա-
 կայ գիւղերու մէջ: Բէժի բռնած հարստահարական
 ու կեղեքիչ ընթացքը այնչափ նեղը դրին գիւղացիներ-
 րը, որ ամեն վտանգ յանձն առնելով, ծխախոտները
 մինչև կարնոյ դաշտը և այլ հեռու տեղեր կը տանեն
 ծախելու, հաց ձարելու համար: Թուրք և հայ գիւղա-
 ցիներ միացած առանձին խմբեր կազմելով՝ կեղնեն ճա-
 նապարհ: Իւրաքանչիւր խումբ ունի իւր պետը (բար-
 խանբաշի), որ միշտ էն խմբի քաջ անդամն է: Շատ
 անգամ կը պատահի, որ 3-400 ձիաւորներ՝ զինուած
 մարթիներ հրացաններով, ատրճանակներով՝ և սրերով,
 կը մեկնին մեծ ցոյցեր ընելով:

Վերջին 5 ամիսներու մէջ խմբերը հետզհետէ բազ-
 մացան, սոււարացան և սկսան կառավարութեան ու րէ-
 ժի վարչութեան դէմ յայտնապէս թշնամական դիրք
 բռնել: Կառավարութիւնը վախենալով որ մի գուցէ
 երկիրը ընդհանուր ապստամբական վիճակ մ'առնէ, ա-
 ուիթ կը փնտռէր զանոնք ջախջախել, նա ալ չուշացաւ:
 Հոկտեմբերի սկիզբներ քաղաքէս 12 ժամ հեռու Խամ-
 սի-Քէօյ կոչուած գիւղի մօտ, պահականոցին քթին տակ
 անձանօթ աւազակներ կողոպտեցին թաթար բօս-
 տասին (ցամաքի փօստ): Այն ժամանակն էր, որ մաք-
 սախոյսներն ալ նոր ճամպահ ելած էին: Կառավարու-
 թիւնը այդ տեսակ առիթ մը կը սպասէր: Անմիջապէս
 Տրապիզոնէն, կարնէն, Երզնկայէն ահազին թուով զօրք

հանեց գիւղացիներու վրայ, որոնք ապրանքները ծախս-
 լու համար բաժնուած ըլլալով իրարմէ, կրցաւ ծխախո-
 տները վար դնել, մարդիկը ձերբակալել և թշուառ վի-
 ճակի մէջ մաս առ մաս փոխադրել Տրապիզոնի բանդը:
 Շատեր կարին բանդին մէջ մեռան, ոմանք ալ ճանա
 պարհին: Հարիւրաւոր տուններ կործանեցաւ և տասնեակ
 անձինք զոհ գնացին, որոնց յանցանքը հաց վաստակելն
 էր միայն: Փորձերը սակայն մեզ ըսել կուտան, թէ եր-
 բէք դադարելու չէ գիւղացոց քաջակճութիւնը (մաք-
 սախոյսութիւն), մինչև որ իր լուծումը չստանայ: Ահա
 մի բերրի և պատրաստ հող ինչպէս թուրք յեղափո-
 խականների համար, այնպէս ալ հայերուս:

Գիւղացիներուն առաջնորդող ոչ ոք կայ, նա ինչ որ
 կընէ չի հասկնար միայն սոված չմեռնելու համար է
 որ կը դիմադրէ րէժի պետերուն, կառավարութեան
 զինուորներուն և այս պատճառով նա ստէպ կընկճուի:
 Կառավարութիւն ազատած կը կարծէ արդեօք ինքըն-
 քը տնտեսապէս քայքայեալ ժողովուրդի արդար բողո-
 քէն ու զայրոյթէն:

Գալով կողոպուած փօստայի խնդրոյն ալ համոզում
 գոյացւերէ ժողովուրդեան ամեն դասակարգերուն մէջ,
 թէ դա մի յաջող խաղ էր կառավարական մի քանի
 բարձր պաշտօնեաներու, վասնզի ժողովութիւնը կատարե-
 ցաւ պահականոցի մը մօտ և գողերը ձերբակալելու
 համար այնչափ շուտ չորս կողմէն հարիւրաւոր ոստի-
 կաններ ճամբայ ելան, որ գողերը թռչուն ըլլային, չէ-
 ին կարող փախչել: Այսպիսի կառավարական աշխա-
 րայ խեղկատակութիւններ ժողովուրդը դեռ առաջին
 անգամը չէ որ կը տեսնէ:

ԱՇԱՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Հիմա ալ աշարի (գիւղական արդիւնաբերութեան
 տասանորդ) խնդիրն է որ սաստկապէս կը յուզուի: Ան-
 ցեալ տարի օֆցիները (բոլորն ալ մահմեդական) գո-
 վելի քաջութեամբ մը դիմադրեցին միւլթեգիմներու, կա-
 ռավարական մամուրներու, թէ կուսակալին և թէ Գօ-
 վի կայսերական պալատ հեռագրով բողոքեցին. սակայն
 անլսեցի մնաց իրենց խնդիրը: Այն ժամանակ անցան
 Բաթում և հոնկէ ուղղակի Գերմանիոյ Աիլհէմ կայ-
 սեր հեռագրով յայտնեցին իրենց խնդիրը, պաղատե-
 լով որ միջնորդէ սուլթանի կառավարութեան մօտ ի-
 րենց աշարի խնդիրը արդարապէս քննելու: Ադոր վրայ
 2 քննիչներ զրկեցան Օֆ և գործը անուշ տեղը կա-
 պեցին: Բայց բողոքները սկսած են կրկին տեղալ: Եր-
 կու շաբաթ առաջ 2-300 գիւղացի լեցեցան Տրապի-
 զոնի կառավարական շէնքը և վալիին բողոքեցին խստիւ
 աշարի պատճառաւ կատարուած անլուր կեղեքումներու,
 զեղծումներու մասին: Վալին տեսնելով վտանգը, խօս-
 քեր շտալելով գիւղացիները հանդարտեցուց և գէթ
 այս անգամայ համար զանոնք կրցաւ յետ ճամբել:

Գիւղի մը աշարը (տասանորդը) աճուրդի կը դուրի
 կառավարութեան կողմէ: Թուրք վաշխառուները անմի-
 ջապէս վրայ կը թափին և իրար մէջ մրցում բանալով՝
 բարձր գներով մին կամ միւսը վրան կառնէ: Ալ հա-

րուստ է նա. 10 հազար դուրծի առած աշարը 40-50 հազարի կը բարդէ գիւղացոց վրայ: Եւ վայ բողոքողին կամ չվճարողին, իսկոյն բանդ և ինչ որ ունի կով, եղ, ոչխար իսկոյն աճուրդի դրելով՝ աշարի գինը կառնեն:

Այս տեսակ պայմաններու տակ ապրող ժողովուրդ մը ո՛ր պիտի դիմէ... դժւար չէ գուշակել:

ՅՆՈՐ ՀԱՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ՔՈՐ

Բարձր դուռը, տեսնելով, որ պաշտօնական զեկուցողները, հեղբուները ծիծաղի միայն կարծանանան, հրահանգ տաւ կուսակալներուն հայոցմէ շնորհակալութեան գրքը առնել, որպէսզի պէտք ծղած ժամանակ իր սուտերուն իբր փաստ գործածէ զանոնք: Էտերնէի առաջնորդ վասակհոգի և գծուծ Մեսր. Եպ. Առքեասեանի և իր արքանծանկներու շնորհակալութեան հանրագրի պարունակութիւնը Պետոյ թերթերու մէջ հրատարակեցաւ իբր կարևորագոյն փաստ մը հայոց հպատակասիրական զգացմանց և թիւրքիայի մէջ տիրող անդորրութեան:

Մի քանի օրէ ի վեր շշուկ կար, թէ Տրապիզոնի մէջ ալ նոյն օրինակ գրքեր պիտի պատրաստուին կառավարութեան պահանջմամբ: Բայց կերեի թէ գործնական չի նկատուիր Տրապիզոնի պէս քաղաքի մէջ բռնի ստորագրութիւն ժողով հանրագրի համար և յարմար կը տեսնուի սուլթանի ծննդեան տարեդարձի օր (յուլ. 30) շնորհաւորական հեռագիր մը ստորագրել տալ թուրք պաշտօնականներու, էֆէնտիներու, յուճաց, հայոց և հայ կաթօլիկներու առաջնորդներու և քրիստոնեայ վաճառական դասուն: Հեռագիրը կը պատրաստուի գրեթէ սա իմաստով. «Ձեր ամենաբարեբաստիկ և երջանկաբեր ծննդեան շնորհաբեր տարեդարձին աւելի համայն Տրապիզոնի ժողովուրդեան ի դիմաց խայտալով կը մատուցանենք յոստ Ձեր Բարձր և Ասուածատուր Քահուն մեր ամենահպատակասիրական զգացումները և կը մաղթենք, որ Երկնաւորն Ձեր վեհափառութեան երկար տարիներ կեանք պարգևէ և Ձեր օք. իշխանութիւնը հաջարաւոր տարիներ անսասան պահէ, որուն հովանւոյն ներքև կարենանք միշտ վայելել պայսիսի երջանիկ, չըբնակ և նախանձելի վիճակի մը ամեն պարգևները:»

Պուսակալին կողմէ ստորագրելու առաջարկ հաշի չէր դար. թուրքերը ստորագրելէն վերջը, նեմի օղլի կոչւած թուրք դրամատէր-վաշխառու վաճառականական տունը քրիստոնեաներու ստորագրել տալու գործը վրան կառնէ. նրա հրահանգով կը ստորագրեն յուճաց առաջնորդը, հայ կաթօլիկաց առաջնորդական փոխանորդ վարդապետը և բաւական թուով յոյն հարուստներ. հայ հարուստներէն տիմարաբաթի ստորագրութիւն կուտան Վայցակ Արապեան և Արիսողով Տիրատուրեան: Երեկ, յուլ. 30-ին ստորագրութեան առաջարկ կըլլայ նաև հայոց առաջնորդ Եղիշէ վրդ. Այվազեանին որը կըլսելով իր առջև բանալիք անդունդը, աչքի առջև ունենալով Տրապիզոնի հայ ժողովուրդեան իր դէմ ունենալիք ատելութիւնը և զայրոյթը, առաջին վարդապետէն յետոյ խոհեմութիւն ունեցաւ մերժողական պա-

տասխան տալու, ըսելով, թէ թէև ինք ալ կը փափագի այդ բանին, բայց արդէն այդ նպատակով շնորհաւորական այցելութիւն տաւ և կուսակալին և թէ օրէնք է, որ առաջնորդներ իրաւունք չունեն վեհ. կայսեր հետ յարաբերութեան մտնել, այդ միայն կարող է ընել Պօլսոյ հայոց պատրիարքը:

Հարկ չկայ ըսելու, թէ վաղ պէլը, նեմի օղլիներ և այլ կառավարական շուներ կատղեցան փրփրեցան առաջնորդին դէմ, հայերուն դէմ: Միւս կողմանէ հայ ժողովուրդին ալ սկսաւ առաջնորդարանի այս ընթացքէն ուրախանալ, հրճել և խուճի խուճի երիտասարդներ, արհեստագործներ առաջնորդին գնացին շնորհաւորելու իր արած քայլին համար, որ ժողովուրդեան պահանջն էր:

Պատրաստուած հեռագիրը ղրկեցաւ սուլթանին:

ՕՐ ՆՈՐ, ԳԵՊՅ ՆՈՐ

Տրապիզոնէն 3 ժամ հեռու գտնուող Անիճա գիւղը կիրակի օր, յուլ. 29-ին, ժամը 3-ի մօտ կերթան միւլթեզլիմ Բօլատ օղլի Հէլիմ էֆէնտիի հրամանաւ իր ծառայութեան տակ գտնուող զօլճի մը և կառավարական զապթիէ մը ուղղակի Տելիպալթեայեան Ջատիկ անձին տունը և անոր 20 զուռ տասանորդի սուրբէն մնացած պարտքը կը պահանջեն: Ջատիկ բացակայ ըլլալով, եղբայրը Գրիգոր կը պատասխանէ՝ թէ ինք նոր եկած է գիւղ, հաշի տեղեկութիւն չունի, Ջատիկ տուն եկածին պէս ստակը կառնէ, կը բերէ: Այս պատասխանին վրայ շնորհալի պաշտօնեաները կսկսին աղտոտ հայհոյանքներ թափել և մարթինի հրացանի կոթով Գրիգորը ծեծել անխնայ: Գրիգորի արձակած վայրցներէն հօրեղբօր որդոյն՝ Յովհաննէսի կինը՝ Ագապի իր տունէն դուրս կը վազէ և աղաչանքներով կուզէ Գրիգորը զապթիէի ձեռքէն առնել: Վայրենի զապթիէն մի քանի հրացանի կոթի փառաւոր հարուածներ ալ անոր բաժին կը հանէ և գետին կը փռէ զայն: Քիչ վերը Ագապիին ամուսինը Յովհաննէս Տելիպալթեայեան կուգայ կուղին վայրը, աղաչանքով զապթիէի ձեռքէն կազատէ Գրիգորը և խօսք կուտայ, որ Ջատիկ տուն գալով ստակը անպատճառ կը բերէ: Աստղած պաշտօնեաները կը հեռանան:

Այս դէպքէն 1 ժամ յետոյ Յովհաննէս մօտակայ Փունոս գիւղի մէջ գտնուող խանութէն կազ առնելու կերթայ: Այդ խանութին մօտերը հաստատուած է նաև միւլթեզլիմ Հէլիմ էֆէնտի, ուրկէ իր մարդիկը կարծակէ գիւղացիներու արիւնը ծեծելու համար: Հագիւ թէ Յովհաննէս խանութէն ներս մտած էր, երբ Անիճա գիւղը գնացող զապթիէն մի քանի քայլ հեռուէն կերեւայ և մարթինի հրացանը նշան առնելով՝ Յովհաննէսի կուրծքին կը պարպէ, գետակը կը կպչի ձախ ազդրին վեր մասը և ծակելով դուրս կեցնէ: Ջատիկէն տեսնելով, որ հարուածը ճիշտ տեղը չդպաւ և մահացու չէ, կը պատրաստուի անգամ ալ պարպելու, երբ խանութին տէրը Ֆէթիհ օղլի Հիւսէին և ուրիշ թուրքեր կարգելն և հրացանը ձեռքէն կառնեն:

Անիֆա լուր կերթայ և վիրաւորը արիւնլայ վիճակի մէջ նոյն օր քաղաք կիջեցնեն նախ առաջնորդարան և ապա կառավարատուն կը տանեն: Աղերսագիր ալ տւին թէ կառավարութեան և թէ առաջնորդարանի:

Անիֆա գիւղացի Տէլիպալթայեան Յովհաննէսը վիրաւորող զապթիէն գիւղացիներէ բռնուելով բերեցաւ կառավարութեան յանձնեցաւ: Ամեն մարդ, գաղան զապթիէին թելադրիչը, միւլթէգիմ արիւնաքամ Բօլար օղլի Հէլիմ էֆէնտին է կը փաստաբանէ: Բայց Հէլիմ էֆէնտինին հօգն է. չէ՞ մի որ կառավարութիւնը յայտնի կերպով ըսած է իրեն՝ տուր ինձի այսչափ զուռ, և առ քեզ գիւղացիները, ինչ կուզես ըրէ. մէկին տեղը 50, 60 պահանջէ, քեզ ընդդիմացողին ես կը պատժեմ, քու ղօլձիններուդ կը կցեմ նաև իմ քաջամարտիկ զապթիաներս, չէ՞ մի որ արդէն կառավարութիւնը կազմող պաշտօնեաներն ալ իր նախկին կամ ներկայ ընկերներն են և մանաւանդ որ իր եղբայրն ալ Տրապիզոնի կառավարութեան մէջ ազդեցիկ պաշտօնի գլուխ կը գտնուի. ով պիտի բողբէ իր դէմ, ով իր անհամար չարագործութիւնները, զեղծումները երևան պիտի հանէ, ով պիտի դիմադրէ իր վաւաչոտ կըքերուն. գիւղացիները, միթէ անոնք ալ մարդ են, կը զգան, կը հասկնան, միթէ անոնք կառավարութեան, վաշխառուներու, միւլթէզիններու համար աշխարհ եկած չեն. ինչ կարժէ անոնց մի թոյլ բողբը կամ դիմադրութիւնը, (այն ալ եթէ ընեն) իսկոյն մի խումբ զինուոր, մէկ երկու սկիւի հարած, մէկ քանի հատ մարթիինի գնտակ, լմնցաւ գնաց:

Տէլիպալթայեանը բողբագիր կուտան վալին. վալին հէվալէ կրնէ Ալայ պէյին, նա ալ կը կարգայ զայն և բարկութեամբ կը պոռայ գիւղացիներուն՝ «կորսեցէք դուրս, թող վիրաւորը աղէկնայ որ հարցաքննութիւն սկսինք»: Միտքերնին է վիրաւորը աղէկնալէն վերջը դատը սկսել, որպէս զի կամ ազատ արձակեն զապթիէն կամ թեթեւ պատիժ մը տան:

Զապթիէն անշուշտ իր տեղը կը գտնէ: Ի հարկէ Հէլիմ էֆէնտին ալ, որ զապթիէն հրահանգողն ինքն էր, մի քանի կողիկ ոսկի կը պատրաստէ վալիին համար. կառավարութիւնն ալ յանցանքը հային վրայ կը ձգէ անշուշտ:

Արդարութիւն, ապահովութիւն... կրկին առակ լըւալուք:

ԲԱՆՏԱՐԿԵԱԼՆԵՐ

Սուլթանի ծննդեան տարեդարձի օրը յունւար 30-ին Սամսունէն Տրապիզոնի խաւար բանդը փոխադրած հայ բանդարկեալներն են՝ 1. 2արշամբայի Մարթիլ գիւղէն տ. Թաթուլ քահանայ կարմիրեան 33 տարեկան, 2. Իւնայի Քէօքլուկ գիւղէն տ. Միքայել քահանայ Թահմազեան 45 տարեկան, 3. Կ. Պօլսեցի հաճի Պետրոս Գազանձեան 40 տարեկան, 4. 2արշամբայ քաղաքացի Քէրտինանդ Արղումանեան 13 տարեկան, 5. 2արշամբայի Քէքիւր գիւղացի Դաւիթ Գարաստթիւնեան 85 տարեկան, 6. 2արշամբայի Մարթիլ գիւղացի Մար-

տիրոս Օհանեան 20 տարեկան, 7. նոյն տեղէն Գալուստ 2աքրեան 48 տարեկան, 8. Իւնայի Քէօքլուկ գիւղացի Կիրակոս Թահմազեան 48 տարեկան, 9. նոյն տեղէն գիւղացի Գրիգոր Թահմազեան 41 տարեկան, 10. նոյն տեղէն գիւղացի Սահակ Թահմազեան 28 տարեկան:

Ասոնցմէ զատ Սամսունի բանտը կը մնան 8 անձեր ալ, որոնցմէ մին դպրոցի հոգաբարձութեան գանձապետն ըլլալով ձերբակալած է, իբր գանձապետ... խոնվարարներու կօմիտէին:

Իւնայի մէջ նոր ձերբակալութիւն պատահած է: Դեկտ. 29 ազատ արձակած 12 բանտարկեալներէն մին՝ Արապետ Տոմայալթեան Հէրեկցի 70 տարեկան խեղճ ծերունին դեռ բանտը պահած են և չեն թողուր, որ մեկնի. կերևի թէ մարդուն քով քիչ մը ստակ կայ, այն ալ կուզեն կորզել:

* *

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Ի Ց

Երզնկայի Միւշիւր Զէքի փաշան սուլթանի աչքին կրկին անգամ գործունեայ երևալու համար, Պօլսէն եկած հրամանի մը վրայ, յունվար 28 հրաւիրւած է եղեր քաղաքին երևեղները հացկերոյթի, նպատակ ունենալով «շորհակալութեան գիր» առնել անոնցմէ: Դեռ հացկերոյթի չգնացած հրաւիրեալներ մէկ մէկ սպառնական գիր ստացեր են ժողովրդին կողմէ, ներկայանալիք շնորհակալութեան գիրը չստորագրելու համար: Քաղաքը մեծ յուզման մէջ է:

Հայ ժողովրդի յուզման վրայ Միւշիւր փաշան, տեսնելով որ իր ընելիք խայտառակ գործը կատարելապէս պիտի խայտառակուի, խոհեմութիւն համարեր է այդ ստորագրութեան գործը յարմար առթի մը ձգել և հրաւիրեալներուն իմացուցեր է թէ հացկերոյթը յետաձգւած է:

Թէ կառավարութիւնը և թէ թուրք կոյր ամբողջը, նոյն կառավարութեան դրդմամբ, այս խնդրի առթով իր թշնամութեան չափը աւելցուցեր են: Հայոց դէմ տուրքերու համար անլուր խստութիւններ գործ կը դնեն: Զինուորներուն և թուրք սրիկաներուն փամփուշտ կը բաշխուի: Քաղաքին ու շրջակայից մէջ գրգռումը չափազանց է: Հայերը շատ անապահով դրութեան մէջ կը գտնուին:

Տխմար կառավարութիւն, ինչ ընելը չգիտեր իր փտած մարմինը ծածկելու համար:

Ինչպէս կիսանանք, վերջերս Բաղէշի մէջ հայոց և կառավարութեան միջև ընդհարումներ պատահեր են: Հայոց կրպակները զինուորներէն ու քրդերէն թալանւեր են: Հայոցմէ բանտարկութիւններ եղած են:

* *

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Ի Ց

Լաւ գիտէք, որ ընկձած, հարստահարւած ու գրեթէ կործանած ենք. կառավարութեան ընթացքը և թուրք

Հասարակութեան ռիսկալուծիւնը, հայատեցութիւնը ամեն բան տակն ու վրայ ըրած, ապահովութիւնը վերուցած, միանգամայն առևտրական վարկը դադրած է. Գիւղացին կը ԼԼԿԻ չարաչար, քաղաքացին կանարգի կատաղաբար. բազում ծնողք ձեռնածալ — ու միայն ցուրտ և անկարեկիր երկնից հանդէպ ձեռնատարած — կուլ կուտան իրենց աղետորով արցունքը: Անդին զաւակը հոգոյն հատորը ու ամբողջ էութիւնը, ճիտը ծուռ հօրը աչքին, հօրը ձեռքին կը նայի կտոր մը հացի, պատառ մ'ուտեցիլքի համար: Անդին նորատե ու հուսկու, հաւատարիմ ու գործունեայ երիտասարդն շնչասպառ կը թափառի ի խնդիր գործի... ու հառաչակոծ կը հօրովէ իւր օրերն տրտմալի: Անոնք, որ դրամ ունեն, գութ ու շնորհ չունին գրեթէ՝ ալ դուք մտածեցէք որբերուն, այրիներուն, ծերերուն անկարներուն վիճակը: 2է, բարեկամ, եթէ բարերար ձեռքեր չփութան և չը նետեն ողորմութեան նաքարակետը Եօզկատի հայոց պարզած ձորձին վրայ, պիտի մեռնինք անիծելով ձակատագիրը, անիծելով անկարեկիրը...

Աստուած գիտէ միայն, թէ ի՞նչ սև խորհուրդներ, ի՞նչ սև երկիւղներ պաշարած են նոցա միտքն ու սիրտ...

* *

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՄՍՄՈՒԼ

Եւրոպական մամուլը վերջերուս համեմատաբար աւելի թոյլ էր պարզում հայկական հարցով, երբ անգլիական «Իէյլի Տէլիգրաֆ» թերթի մէջ սկսեցին երեւան գալ նոր ցնցող յօդածներ. Այդ թերթի թղթակիցը միակն է եւրոպական թղթակիցներից, որ կարողացաւ մուտք գործել կոտորածի տեղը եւ իր աչքով տեսնել, իր ականջով լսել այն բոլոր գազանութիւնները, որոնց մասին վաղուց հարոր դում էին հայ թերթերը. Այդ թղթակցութիւններն ահագին տպաւորութիւն են թողնում հասարակական կարծիքի վրայ: Իսկ մինչդեռ, միւս կողմից, սուլթանի յուսահատ, ողորմելի կառավարութիւնը ժողովրդի կաշկից քերթած անագին գումարներով կաշառում է ամեն ինչ վարձու տրւող թերթեր ու իրենց խիղճը վաճառող անհատներ, յոյս ունենալով դրանով յօգուտ իրեն փոխել հասարակական կարծիքը եւ լւանալ իր արիւնտտ ձեռքերը:

* *

ՔՈՅՐԵՐ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐ

(Թղթակցութիւն Ք-ից)

Այսօր Հայաստանի սրտի մէջ սուլթան Համիտի հրամանօք եւ քիւրդ «Համիդիէի» ձեռք կատարուող սոսկալի արիւնհեղութիւնները, քստմնելի դէպքերն ու անասելի բռնութիւնները այլ եւս ֆանտազիայի երեւակայութեան ծրուուէք կամ արդարութիւն չեն, ինչպէս որ կամենում էիք կարծել մի ժամանակ, երբ դեռ զանակը ոսկրին չէր հասել եւ տասնեակ հազար հայի տարապարտ արիւնով հայրենի լեռներն ու դաշտեր չէին ողողել... Ձեր առաջ դրած են այսօր չարաբաստիկ, բայց խօսուն իրողութիւններն ու փաստերը. դուք ակամատես եւ ակամայալուր էք այսօր թէ ինչպիսի բուռն կատաղութեամբ, ինչպիսի ինկվիզիցիական անգթութեամբ սրածոււմ է թշուառ եւ անպաշտպան ժողովուրդը. թէ ինչպիսի անասնական գարշ լրբութեամբ անարգում է տարաբաղդ հայի ընտանեկան սրբութիւնն ու պատիւը. հայ օրիորդներին եւ մանուկներին ջուլիր ջուլիր քշում են բուն թիւրքիա բռնաբարելու եւ իսլամութեան վերածելու... Հայ կնոջ ստիճաններն ու մարմնի միւս մա-

սերը տէգերի ծայրերին բարձրացրած՝ անզգամ բաշխուող կի եւ լիբր քիւրդի հրճողի առարկայ է դառնում Պատուաւէր հայ կանայք, որոնց նմանը մենք տեսնում ենք միայն հինգերորդ դարում, ազգային միծ պատերազմի ժամանակ, իւրեանց թանկագին պատիւը յաւիտենական կորուտեան մէջ են որոնում եւ կամ մեռնում զէնքը ձեռքերին, թշնամու դիակներ տապալելով, կամ իւրեանց սիրելի մանկիկները գրկերին խմբելով թափում են ծիւծիլ ժայռերից դէպի խորունկ, անգառնալի անդունդը եւ այդպէս անսիրտ բռնակալի զարմացքը, կատաղութիւնն ու յուսահատութիւնն են շարժում...

Սուլթանի կառավարութիւնը ճիգ է թափում մի վարկեան առաջ սպառել հայկական շունչը իր երկրի երեսից, մոխիր դարձնել, ամայացնել Հայաստան բարբեր եւ աննման աշխարհը իր խաղաղ շինականներով... այդ դեռ բաւական չէ. մեր հարազատները կոտորուում են նաեւ քաղցից ու սովից. նրանց պակասում է չոր եւ ցամաք հացը՝ գէթ քարչ տալու իրենց գոյութիւնը հերոսական մահով մեռնելու համար:

Բուն հայաստանցու համար այսօր մահու եւ կենաց ճրջնաժամ է. նա իւր պղտոր եւ արիւնաներկ աչքերը սեւեռած ձեր երեսին, աղերսում է ձեր կարող աջակցութիւնը, ձեր կարեւոր օգնութիւնը, եւ այդ կայանում է ձեր սեղանից աւելացած փշրանքների... ձեր կողակներով գնւած մի քանիփ ամիւրջտի մէջ միայն... Նայեցէ՛ք այն կողմ Սասուն եւ Տարօն, այնտեղ ձեր ապագայ բարօրութեան համար արեան գետեր են հոսում եւ դիակի բլուրներ կուտակւում. եւ մի՛թէ դուք այնքան անսիրտ, անգութ եւ տուարդի պիտի լինիք, որ զլանաք ձեր ժանգոտ կողակներով օգնել ձեր հարազատներին այն կրիտիքական վայրկեանին, կր նրանք իրենց թանկագին արիւնով ճիգն են թափում ազատելու հայրենի երկիրը սուլթանի բարբարոսութիւնից եւ ապագայ սերնդի առջեւ հարթելու բաղաւորութեան ուղին...

Նախատի՛նք, եթէ պարտազանց լինիք, եթէ այժմս էլ անհող եւ անտարբեր մնաք...

Ներատուութիւնների ցուցակը.—
 Բ-ից 1000ր. Գուլթ-ից 110ր. «Հայկաշէն» գիւղից 100ր. Աբ-ից 100ր. Ղբիմի №2 քաղ.-ից 400ր. Զաք. ք.-ից տիկ. Ս. և օր. №2 ի միջ. 55ր. Զաք. ք.-ի հասարակ.-ից 78ր. Թէլ-ից 100ր. Ախյ.-ից 200ր. «Արամ»-ից 185ր. «Կայծիկ»-ից 76ր. 194. Բզ.-ք. «Հայկ»-ից 110ր. Խ. Ո. գրպպ.-ից 26ր. «Լարիջան»-ից մի խումբ հայրեն.-ից 127ր. Ուս. Մ. Ա.-ից 90 ֆր. Բում. Բուխարեստ քղ. դեղագործ Մարկովիչից 60 ֆր. Լօվէլ քղ. Մ. Մի. 1 դօլ., ֆիլ. քղ. Ե. Բարկ. 1 դօլ., Նեվտ. քղ. Ե. Կիր. 2 դօլ., Բ. Բ.-ից 3 ր. Բօլը. Իսլիմայ քղ.-ից Խաչիկից 3 նապ. ոսկի, տիկ. Ակիւլինայից 1 ոսկի: Ուսանողական մի երեկոյթից յօգուտ սասունցիներին 300 ֆր.

«Հնչակեց» երրորդ անգամ ենք պահանջում կատարել իր խոստացած սպառնալիքը:

Մեզ դիմողներին խնդրում ենք պարզ և որոշ գրել իրենց հասցէները:

Դաշնակցութեան անձանօթներից խնդրում է թըլթակցութեան և նուերատուութեան համար դիմել.
 L. Boole, 15, Augustus Rd, Hammersmith, W. London.
 Վիեննա. Դաշնակցութեան ազատ տպարան